

Заходу домінуючою стає юридично-правова настанова, то більшість здобутків цього процесу знаходять своє відображення в церковному праві та постановах місцевих соборів, а пізніше – в міжнародному гуманітарному праві. Але дослідження цих взаємозв'язків вимагає подальших розвідок у даному напрямку.

*Г.Пирог** (м. Севастополь)

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Актуальність дослідження проблеми християнської аксіології обумовлена зростанням інтересу до релігії і пов'язаною з цим зміною світогляду і ціннісних орієнтацій у сучасному українському суспільстві. Дослідження релігійних цінностей спричинене нагальною проблемою пошуку загальнозначимих морально-ціннісних орієнтирів соціального розвитку й з'ясування змісту, структури й характеру їх функціонування. Наукове вивчення релігійних цінностей актуальне також тому, що ця проблема тісно пов'язана з ціннісними аспектами політичного життя. Християнські цінності є одним із найважливіших чинників, що впливають на формування й розвиток української культури.

Стаття присвячена проблемі функціонування релігійних цінностей на рівні соціальної системи. Незважаючи на популярність ціннісно-релігійної тематики в сучасній релігієзнавчій літературі, у ролі чинника соціальних процесів релігійні цінності практично не розглядаються. Значення релігійних цінностей, як правило, зводиться до їх морально-етичної ролі. Проте вважається, що функції релігійних цінностей не зводяться тільки до цього, бо ж вплив їх на суспільство ширший і цей вплив необхідно вивчати й враховувати. Метою цієї статті є аналіз релігійних цінностей на соціальному рівні функціонування, що дозволить визначити їх роль в історичному становленні людського суспільства, їх вплив на різні сторони суспільного буття та функції, які виконуються ними в соціумі. Необхідно з'ясувати, з якими соціальними процесами пов'язані християнські цінності, на які суспільні явища впливають вони і які функції виконують.

* Пирог Г.В. – старший викладач кафедри психології Севастопольського інституту післядипломної освіти.

** © Пирог Г.В., 2003

Звернення до соціальної ролі релігійних цінностей у науковій думці відбулося надто пізно. До Дюркгейма роль релігійних цінностей, як чинника соціальних процесів при вивченні релігії, не виділялася і самостійно не розглядалася. Соціальне значення релігійних цінностей є латентним у загальному з'ясуванні ролі релігії у житті суспільства. Ще у працях Гольбаха, Гельвеція, а пізніше – Фейєрбаха, Маркса та Енгельса містилася вказівка на одну з соціальних функцій релігії - втіха тих, хто відчуває нестатки, злидні, страждання. З цією функцією вони зв'язували й інші її суспільні функції, зокрема, функцію зміцнення й освячення існуючого ладу. О.Конт і Г.Спенсер підійшли ще ближче до визначення функцій релігійних цінностей, але при цьому вони також не виділили їх із загальних функцій релігії. Ці мислителі вважали релігію засобом досягнення „єдності”, „об'єднання”, „систематизації”, „координації”, „інтеграції” і т.ін. Релігійний зв'язок, властивий особистому й колективному буттю, настільки ж „нормальний”, як здоров'я для тіла.

Розуміння релігійних цінностей як чинника соціальних процесів було висунуте Е.Дюркгеймом. У рамках аналізу релігії як соціального феномену він розглядав ціннісні орієнтації як основу суспільного організму, який дозволяє йому функціонувати у вигляді певної цілісності. У сучасному суспільстві, за Дюркгеймом, інтелектуальні функції релігії відступають на задній план на користь моральної інтеграції, що знаходить своє відображення в цінностях. З погляду Дюркгейма, специфіка релігійних цінностей полягає в їх обов'язковому для всіх членів суспільства нормативному характері. В основі відокремлення релігійних символів від світських лежить, за Дюркгеймом, дихотомія соціального та індивідуального. У релігійних цінностях відображаються символи соціального, які виступають для індивіда як форма його переконань і поведінкових настанов тим самим вони зв'язують окрему людину із соціальним цілим.

Надалі в соціології релігії згадка про роль релігійних цінностей стає обов'язковою при з'ясуванні пояснення соціальних процесів, хоча релігійні цінності, як і раніше, не є самостійним предметом дослідження. Найбільшим здобутком у розуміння соціального значення релігійних цінностей є дослідження релігії, проведені в рамках структурно-функціонального аналізу (Т.Парсонс, А.Редкліф-Браун, Б.Маліновський), а також теорії М.Вебера, П.Бергера та ін. Аналіз соціологічної спадщини дозволяє висунути теоретичні положення про роль релігійних цінностей у суспільстві.

Релігійні системи цінностей, вірувань і норм у першу чергу згуртовують членів суспільства, забезпечують його цілісність і єдність.

На цьому аспекті соціального значення релігійних цінностей акцентують увагу представники функціональної школи. Відповідно до них, нормативні й ціннісні утворення в суспільній свідомості виступають основою інтеграції людського співтовариства. Соціальна структура зводиться до структури ціннісних, нормативних стандартів у суспільній свідомості, з одного боку („система культури” у Т.Парсонса), і до взаємодії індивідів, мотивація соціальної поведінки яких визначається цією системою культурних стандартів – з іншого. Реалізація функції інтеграції, яку виконують релігійні цінності пов'язана з тим, що суспільство забезпечує свою цілісність завдяки системі загальних цінностей і кінцевих (вищих) цілей. Людське суспільство досягає єдності переважно у результаті наявності спільних цінностей і спільних цілей у даного суспільства. Хоча ці цінності й цілі є суб'єктивними, проте вони впливають на поведінку, їх єдність дозволяє суспільству функціонувати як системі.

Цінності, які регулюють відносини між людьми, створюються суспільством, яке з метою самозбереження контролює задоволення потреб людей і встановлює норми дозволеного. Цінності накладають заборону на спосіб дій, що викликає соціальні конфлікти й хаос і створюють умови для можливості задоволення людських потреб. Даний аспект функціонування релігійних цінностей розглянуто у працях Б.Маліновського й А.Редкліф-Брауна.

Функція інтеграції, яку виконують релігійні цінності, знаходить своє відображення у таких моментах як: по-перше, „священні” цінності й норми, які лежать в основі ритуалу ініціацій, роблять індивіда повноправним членом суспільства; по-друге, у кризових ситуаціях, наприклад, смерть члена групи, вони вказують кожному її члену перспективу подальшого існування і тим самим відновлюють єдність групи, що постала перед загрозою розпаду. Релігійні цінності, пов'язані з організацією індивідуального досвіду в ситуаціях гострого протиріччя між очікуваннями й реальністю таким чином, що індивід усе ж згодний жити відповідно до прийнятих норм і культурних зразків, які їх обґрунтовують, хоча у своїй діяльності, наслідуючи ці зразки, він не досягає мети та зазнає поразки. Релігійні цінності мотивують дії індивіда так, щоб вони відповідали вимогам суспільства, служили цілям його збереження й зміцнення, навіть якщо це пов'язано з почуттям залежності людини від суспільства через підтримку спільних страхів і надій. А.Редкліф-Браун особливо підкреслював значення понадіндивідуальної моральної системи релігії. Вимоги й накази суспільства мають моральний пріоритет у порівнянні з бажаннями й прагненнями індивіда; людські

потреби, інтереси індивіда повинні звільняти дорогу божественним наказам. Іншими словами, соціальним структурам потрібні релігійні цінності як засіб, що дозволяє мотивувати поведінку індивіда необхідним для суспільства чином. Ця поведінка може суперечити його індивідуальним бажанням і повинна керуватися не інтересами окремої людини, а інтересами суспільства, аж до готовності принести себе у жертву в ім'я спільного блага. Щоб досягти цієї мети, потрібно спиратися на авторитет морального абсолюту, потрібно, щоб спільний інтерес став у ролі божественної заповіді.

Релігійні цінності можуть не тільки стабілізувати суспільство, але й бути складовою частиною соціального процесу, який веде до змін у суспільстві. Вирішальні чинники соціальної діяльності й розвитку суспільства закорінені в цінностях, нормах, в культурі. Вплив релігійних цінностей на соціальну динаміку був розглянутий у працях М.Вебера при дослідженні впливу протестантизму на виникнення капіталізму. Він довів, що духовні цінності можуть бути потужною силою, яка впливає на соціальні зміни, а також виявив взаємозв'язки соціальної організації і релігійних цінностей. Соціолог вважав релігію складовою частиною соціального процесу і прагнув розкрити її як чинник соціальної зміни, а не як основу стабільності. „Макс Вебер, як ніхто інший із соціологів, - пише Т.Парсонс, - показав значення великих релігійних рухів як для диференціації основних типів суспільств, так і для створення (через інституціоналізацію цінностей, які беруть у них початок,) важливого стимулу до певних видів змін” [Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология: Перспективы, проблемы, методы.- М., 1972.- С. 376]. Вебер доводив необхідність бачити зв'язок між етичними принципами, релігійними віруваннями, правовими нормами й економічною, політичною видами діяльності. Він вказує на унікальну ознаку релігії як соціально-історичного явища - на раціоналізацію релігією людських ставлень до божественного, тобто приведення цих ставлень у систему, звільнення від усього випадкового. Раціоналізація виявляється в тому, що діяльність індивідів характеризується вибором найбільш адекватних методів, засобів, шляхів досягнення певних цілей і знаменує тим самим новий ступінь свободи людини - свободи від містики випадку, від магії, тобто нефункціональних засобів у прагненні до мети. Релігія - етап на шляху людини до свободи, крок до раціоналізації світу, його „розчаклування”. Одна з головних функцій релігійних цінностей - смислоутворення - на соціальному рівні виступає як раціоналізація людської діяльності. Усі суспільні інститути, структури, форми поведінки фактично засновуються й регулюються тим змістом, якій у них

вкладають люди. Саме тому релігія має потужний потенціал впливу на людську діяльність, яким би не був її напрямок. У релігійних цінностях міститься рішення проблеми „сенсу”, тобто ставлення людини до фундаментальних проблем життя, зокрема як зло, смерть, час і т.ін. Релігійна поведінка є соціальна поведінка, в якій прихований певний сенс. Він постає діючим суб'єктом, що знає його. Сенс, значення вчинків людини в релігійній поведінці втілюється в символічну форму.

Для нашого дослідження релігійних цінностей суттєвими є такі положення теорії Вебера: по-перше, орієнтація на вивчення релігійної поведінки людей як соціального, тобто осмисленого, цілеспрямованого. З цього випливає, що всі суспільні інститути, структури, форми поведінки регулюються сенсом, котрим їх наділяють люди. У своїх соціальних діях люди слідуєть тим або іншим суспільним зразкам поведінки. Якщо поведінка орієнтована на певний сенс, то це означає, що „сенси”, ціннісні орієнтації регулюють соціальні дії людей, визначають те, що Вебер називав „раціоналізацією” різноманітних видів діяльності. Якщо це так, то вирішальні чинники соціальної діяльності й розвитку суспільства закорінені в цінностях, нормах, у культурі. Отже, функція смислоутворення реалізується не тільки на рівні психології окремого індивіда, але й соціальної системи в цілому.

По-друге, Вебер звернувся до вивчення світових релігій – християнства, буддизму, ісламу, а також іудаїзму та інших з метою з'ясування того, який вид діяльності задається тим або іншим комплексом релігійних ідей і цінностей. Цей комплекс, втілений у відповідному світогляді, включає, крім релігійних вірувань, ще й філософські, етичні, правові та інші ідеї. Кожна релігія є однією з типів ціннісного ставлення до світу, у кожній із них прихований відповідний спосіб і стиль життя великої маси людей, їх етика, оскільки світові релігії - це релігії переважно етичні, релігії порятунку, служіння добру й неприйняття зла.

З цього положення слідує, що вплив релігії на історичний розвиток, пов'язаний із системою цінностей, яка визначає релігійну мотивацію соціальної діяльності. Релігійна мотивація спроможна викликати соціальні зміни в суспільстві і створити ситуацію, коли індивіди змінювали б притаманні їм способи діяльності.

Такий значний вплив релігійних цінностей на соціальне життя пов'язаний з тим, що вони можуть виступати в ролі чинника, який лежить в основі соціальних конфліктів. Суспільство складається з груп із своїми вузькими інтересами. Не існує тому єдиної ціннісної системи, яка могла б забезпечити єдність і стабільність усього суспільства. Життя суспільства

характеризується конфліктами, насильством, боротьбою між різноманітними групами за власність, владу, вплив. Насамперед, мається на увазі міжрелігійні конфлікти, релігійна ворожнеча й нетерпимість. У найелементарніших випадках „боротьби богів” (за Вебером) виявляється несумісність цінностей. Обираючи одну ціннісну позицію, людина відмовляється від іншої, тобто служачи одному богові, вона ображає всіх інших богів.

Яскравим прикладом такого роду конфлікту, який має ціннісну основу, може служити історія багатовікової ворожнечі між іудаїзмом і християнством, тобто релігіями, тісно пов'язаними між собою спорідненим походженням. Аналогічними за своєю природою є конфлікти між католиками і протестантами, православ'ям і старообрядництвом і т.ін. Особлива гострота протиріч між близькими релігіями зумовлена взаємними звинуваченнями сторін у „відступництві”, „зраді” істині. Такі відношення зумовлені тим, що кожна релігійна група дотримується певних цінностей, кожна група наполягає на абсолютному і універсальному значенні свого віровчення, на тому, що тільки вона вірно знає, що є добро і зло, що людині необхідно і чим вона може зневажити. Релігійна ворожнеча не зводиться, відповідно, до чисто волонтаристичних і емоційних моментів. Вона закладена на ціннісному рівні. Релігійна нетерпимість пов'язана з нездатністю зрозуміти і прийняти іншу ціннісну систему.

Ціннісну основу мають й інші типи релігійних конфліктів. Перші з них пов'язані з процесами, які протікають у конкретній релігійній течії, боротьбою за владу, привілеї, престиж. Другі - із процесом секуляризації. Вони викликані змінами духовного життя суспільства, які зумовлені формуванням світської культури, що приходиться у протиріччя з традиційними релігійними цінностями, поглядами на світ.

Таким чином, релігійні цінності можуть виступати як чинник стабільності суспільства, так і викликати соціальні зміни, крайнім проявом яких є конфлікт.

Релігійні ціннісні системи зазнають значних змін у зв'язку з процесом секуляризації, що є характерною для сучасного суспільства. Традиційні релігійні цінності не можуть виконувати, як колись, функцію сили, яка об'єднує суспільство. У вирішенні виникаючих проблем тепер визначальна роль належить науці й технології. Якщо в XIX і XX ст. спад релігії подавався великій кількості людей як тріумф людського розуму, як результат дії сучасної науки, що просвіщає й звільняє людей, то Вебер бачить у ньому симптом духовного захворювання суспільства, що викликаний гіпертрофованою „раціональністю”: технологія і бюрократія

підкоряють собі світ, колосально зменшуючи людський досвід, так що у свідомості людини вгасають найбільші пристрасті, які поступаються місцем прагматичному розрахунку.

П.Бергер вважає, що секуляризація як утрата „священного” є загрозою соціальному порядку й злагоді. Виникає протиріччя між привселюдним визнанням соціальної та етичної цінності релігії як духовної основи суспільства і тим, що вона є особистим надбанням кожної людини, залежить від суб'єктивних релігійних переваг і особистого вибору індивіда. На думку Бергера, звільнення на шляху секуляризації було оплачене дорогою ціною. Релігійні цінності виконували важливу функцію в суспільстві, бо ж вони створювали „священний космос”, оточували ауру святості устої життя і наділяли їх безумовним сенсом. Релігійні цінності, символи, вірування зв'язували суспільство воедино, несли абсолютні незаперечні імперативи й спільну мету, без яких суспільство не могло довго існувати. Секуляризація веде до уявлення про те, що немає нічого святого, абсолютні цінності стають відносними та умовними. Це ж водночас веде до кризи, яка виражається у втраті ціннісних основ життя, і як наслідок цього – аномія, дезорієнтація людини.

Розвиток суспільства йде по шляху диференціації. При цьому релігія втрачає своє старе значення „священного образу” світу. Релігійні цінності виявляють відтепер менше прямого впливу на державу, економіку, освіту, правосуддя, але це компенсується тим, що для індивіда, який одержує тепер можливість свідомо вибирати релігійну віру, звільняється від примусу з боку церкви, релігійна орієнтація стає значимішою. Християнство все ще зберігає великий вплив на громадське життя, тому що європейська культура створювалася під впливом християнської ціннісної системи, християнського погляду на світ. Сучасна людина існує в соціальній системі, яка увібрала в себе релігійні цінності, знаходячись під їх впливом. І сама вона, частіше усього несвідомо, направляє свої дії відповідно до християнської етики, поводить під впливом релігійних цінностей, що стали ніби „невидимими” і неусвідомленими.

Християнин у сьогодиншньому світі орієнтується на особисту систему цінностей, бере на себе відповідальність за вирішення всіх проблем, за успіхи й невдачі. Тому релігія повинна шукати сьогодні свою основу не в потойбічному початку, а в етичній стороні життя людини в „цьому” світі. А оскільки людина продовжує шукати сенс свого існування, то її нове світовідчуття зазнає впливу релігійних цінностей. Звідси можна зробити висновок, що процес секуляризації зумовлює

собою не ліквідацію ціннісної системи релігії, а зміну її структури й ролі. Отже, вплив релігійних цінностей на світогляд і соціальну поведінку залишається вагомим. Таким чином, функціонування релігійних цінностей на соціальному рівні пов'язане зі взаємною зумовленістю цінностей та суспільних процесів. Релігійні цінності безпосередньо пов'язані із соціальними процесами, роблячи вплив на соціальну структуру, динаміку і мотивацію соціальної поведінки людей. Не будучи однозначною причиною соціальної динаміки, вони наповняють її змістом і визначають напрямки. При цьому релігійні цінності можуть виконувати як функцію інтеграції, так і дезинтеграції. В основі характерної для сучасного європейського суспільства секуляризації лежить втрата загальності й абсолютності християнських цінностей. Наслідки цього процесу часто пов'язані з утратою сенсу життя, дезорієнтацією людини.

Проведений аналіз функціонування релігійних цінностей на рівні соціальної системи дає можливість перейти до дослідження взаємодії релігійних цінностей з окремими соціальними явищами, суспільними інститутами, а також визначенню ролі християнських цінностей у сучасному українському суспільстві.

О.Титаренко * (м. Київ)

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ДОКТРИН ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ**

Основною метою християнського соціального вчення є формування в людини християнського світогляду, надання християнину відповідей на питання сучасності та конкретних рекомендацій щодо моделі поведінки в різних життєвих ситуаціях. У свою чергу, соціальне вчення виражає конфесійну точку зору на проблеми сучасного життя, з якими стикаються віруючі. Така точка зору формується в спеціальних документах конфесій, сукупність яких становить „соціальну доктрину Церкви”.

Ми розглянемо християнське бачення деяких основних проблем сучасності, загальні для всіх християнських церков соціальні задачі,

* Титаренко О.Р. – аспірант кафедри релігієзнавства Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, викладач Академії Внутрішніх справ України.

** © Титаренко О.Р., 2003